

Fuskarna

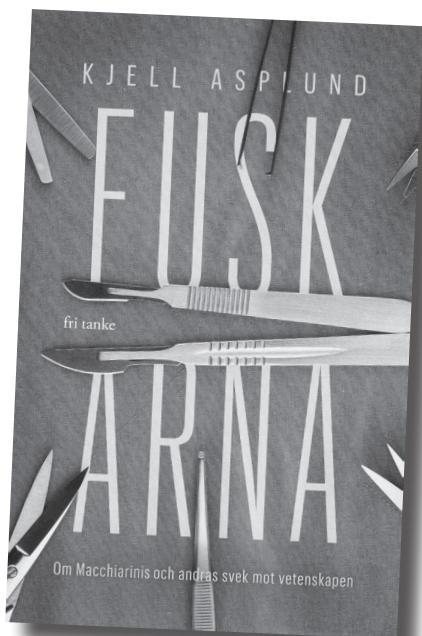
Vetenskaplig forskning är tveklöst det bästa sättet att samla ny kunskap. Vartefter informationen utökas och slutsatserna utmanas och testas blir faktabasen alltmer solid. För forskningens trovärdighet är det viktigt att den bedrivs rigoröst och objektivt utan manipulationer som förvränger underlaget och tolkningarna. Forskningsvärlden har därför etablerat en rad kontrollmekanismer där forskningsprocesserna granskas kritiskt. Det kan därför förefalla synnerligen oklokt att försöka fuska just i forskning. Risken är nämligen uppenbar att fusket kommer att upptäckas. Icke desto mindre förekommer forskningsfusk. När fusket avslöjas blir reaktionerna därför ofta kraftiga och leder till stor upprördhet, både inom

forskningsvärlden och i samhället i övrigt. Ibland dröjer det förvånansvärt lång tid innan fusket avslöjas.

I boken "Fuskarna" som gavs ut våren 2021 får läsaren följa med bakom scenen i forskningsvärlden. Närmare 20 olika forskningsfuskare presenteras och analyseras av Kjell Asplund. Man skulle kanske kunna tro att det skulle bli lite av sensationsjournalistik, men så är inte fallet. Genomgången av de olika fallen är noggrann och saklig men blir ändå intressant och till och med spännande, kanske mest för att verkligheten tyvärr överträffar fiktionen.

Författaren är ytterst väl lämpad för uppdraget att skriva denna bok eftersom han är professor i medicin och har varit generaldirektör för Socialstyrelsen. Bland många andra förtroendeuppdrag kan nämnas att han varit styrelseordförande för SBU (Statens beredning för medicinsk och social utvärdering) och ordförande för Statens medicinsk-etiska råd (Smer). Han är styrelseordförande vid Socialstyrelsen, vice ordförande i Cancerfondens styrelse och ledamot av Överklagandenämnden för etikprövning.

Boken börjar med att påminna om att några av de allra största forskarna i vetenskapshistorien faktiskt har fuskat eller agerat oetiskt; Ptolemaios "flyttade" några stjärnor så att jorden hamnade i centrum, Mendel "glömde" några ärter när han räknade dem och Pasteur provade sitt vaccin på en människa utan att ha gjort djurförsök. Trots dessa avslöjanden har deras status som vetenskapliga nyskapare knappast påverkats. Värre går det för de nutida fuskare som Kjell Asplund tar upp i sin bok. De flesta har blivit uteslutna från forskningssamhället och nobbats av både universitet och finansiärer även om det finns några som kunnat fortsätta som forskare genom att byta bana. En

formell straffskärpning tycks därför inte vara något att eftersträva för dessa brott, menar Asplund.

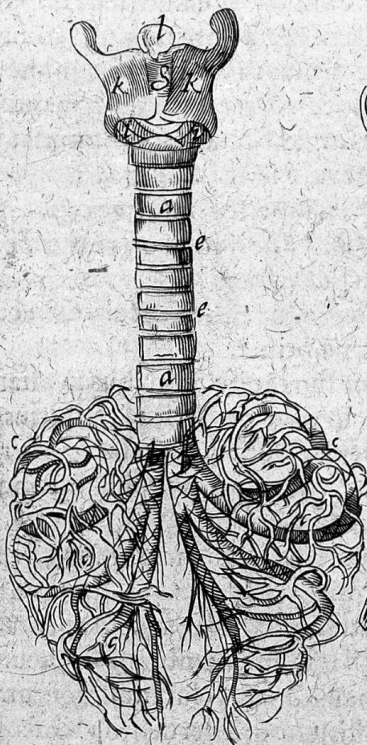
Fallet Paolo Macchiarini har fått stort utrymme i boken och jämförelser med det fallet återkommer ofta. Det är kanske naturligt med tanke på att det är ett av de grövsta fallen under senare år och har fått stor medial uppmärksamhet. Det ägde dessutom rum i Sverige och till på köpet vid det internationellt högst rankade universitetet i Sverige, Karolinska institutet. Det var just Kjell Asplund som ledde den interna utredningen på Karolinska universitetssjukhuset om fallet Macchiarini.

Två andra superfuskare får också ingående beskrivningar. Den nederländske professorn i socialpsykologi Diederik Stapel fabricerade data på sin kammare som han sedan gav till sina medarbetare för analys. Det var medarbetarna som så småningom avslöjade honom. Stapel skrev sedan en bok om sitt eget fuskande. Det amerikanska unga stjärnskottet Elizabeth Holmes startade företaget Theranos med löften om omfattande analyser av minimala blodprover. Hon lyckades dupera både riskkapitalister och politiker och blev snabbt den yngsta kvinnliga dolumiljardären innan bubblan sprack och allt kapital försvann. Hon har nu näringsförbud och i skrivande stund (september 2021) pågår en rättegång som kan resultera i mångårigt fängelsestraff. Episoden påminner påtagligt om Refaat El-Sayeds karriär i Sverige på 1980-talet med biotech-företaget Fermenta som slutade med ett sexårigt fängelsestraff.

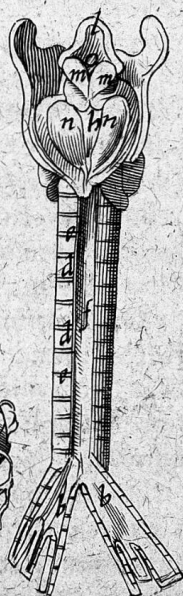
I ett av kapitlen beskrivs vad som räknas som fusk. Den snäva juridiska FFP-modellen innefattar fabricering, förfalskning och plagiering. Asplund diskuterar många andra beteenden eller handlingar som avviker från god sed och som kan inbegripas i det vidare begreppet "oredlighet i forskning". Vissa forskningsfinansiärer som exempelvis Vetenskapsrådet kräver att den som ansöker om anslag ska följa de etiska regler som är uppsatta. Däremot tar Asplund inte upp särskilt mycket om hur dagens etikutbildningar ser ut för studenter och forskare. Kanske vi skulle börja där för att försöka stävja eventuellt fuskande.

Författaren diskuterar de problem som många visselblåsare har haft att bli trodda, och det ifrågasättande de drabbats av när de påtalat fel eller fusk. Visselblåsaren kan

FIG. I.

II.

drabbas av hämndaktioner och förlora sin anställning eller få svårare att få forskningsanslag. Därför är det viktigt att visselblåsare får skydd från vedergällning av olika slag. Samtidigt förekommer faktiskt att visselblåsare anmäler konkurrenter eller kollegor, till och med medarbetare, som ett sätt att desavouera dem eller som vendetta. Där är således viktigt att anmälningar och anklagelser bedöms noggrant.

Några forskare har specialiserat sig på att avslöja vissa typer av fusk och har därigenom fått stjärnstatus i stora delar av forskarvärlden. Den brittiske narkosläkaren John Carlisle har utvecklat datorprogram som kan skilja påhitade siffervärden från äkta. Mikrobiologen Elisabeth Bik på Stanford University utanför San Francisco har metoder att avslöja manipulerade bilder som visar resultat av kemiska analyser av framför allt proteiner.

Asplund tar även upp konsekvenserna för offren för fusk, huvudsakligen patienter som drabbats när behandlingsmetoder som grundas på fusk visar sig vara överkamma eller till och med skadliga. En av de fuskare som förorsakat de mest förödande konsekvenserna för många människor, inklusive flera dödsfall, är Andrew Wakefield som var läkare i England. Utifrån en minimal studie med selekterade data spred han 1998 uppfattningen att trippelvaccinet som innehåller ett vaccin mot mässlingen skulle vara orsaken till uppkomsten av autism. Stora epidemiologiska studier visade sedan att det inte finns någon korrelation mellan vaccinet och autism. Wakefields fuskstudie fick extra stort genomslag eftersom den publicerades i *The Lancet*, en av de absolut främsta medicinska tidskrifterna. Olyckligtvis dröjde tidskriften ända till 2010 med att dra

tillbaka Wakefields bluffstudie. Samma år förlorade han sin läkarlegitimation. Wakefield har trots detta blivit idol i anti-vax-rörelsen.

Asplund lägger ner mycket möda på att försöka förstå varför en del fuskar. Frågan är om det egentligen inte är ganska enkelt: alla vill bli "rika och berömda" och även forskare är människor. De allra flesta forskarna följer trots allt etikregelverket så det måste rimligtvis vara något mer som gör att vissa forskare hemfaller till fusk. Den typiske fuskaren har enligt Asplund ofta något (eller flera) av de fyra personlighetsdragen narcissism, fåfänga, psykopati och benägenhet att ta risker.

Sverige har varit förhållandevis långsamt med att inrätta rikstäckande principer för granskning av misstänkt oredlighet i forskning. Vetenskapsrådet inrättade en expertgrupp 2002-2010 (där en av författarna till denna recension, DL, ingick) som erbjöd universiteten att utföra granskningar av misstänkt oredlighet. Detta erbjudande utnyttjades påfallande sparsamt. Därefter inrättades vid Centrala Etikprövningsnämnden en expertgrupp för oredlighet i forskning, men även den var föga anlitad fram till att Macchiarini-skandalen

briserade och plötsligt ökade efterfrågan från många lärosäten att göra utredningar. Den nuvarande ordningen med NPOF, Nämnden för

Asplund lägger ner mycket möda på att försöka förstå varför en del fuskar. Frågan är om det egentligen inte är ganska enkelt.

prövning av oredlighet i forskning, sjösattes vid starten av 2020. NPOF tillkom efter ett förslag från den utredning som utfördes på regeringens uppdrag av professor Margaretha Fahlgren vid Uppsala universitet i efterdyningarna av Macchiarini-skandalen.

Många läsare av Folkvett, Skeptical Inquirer och Skeptic med flera tidskrifter har säkert sett rapporter om fusk som förekommit i studier som påstått sig ge stöd för pseudovetenskapliga företeelser som parapsykologi, kreatinism och i synnerhet alternativmedicin. Dessa fuskhistorier skulle säkert kunna fylla flera böcker, men fusk inom pseudovetenskaper förorsakar sällan rubriker i allmänna media eller ens i forskarvärlden vilket kanske ska ses som ett tecken på att det inte är särskilt förvånande.

Detta är en viktig bok som öppet och kunnigt diskuterar forskningsfusk och de problem som det förorsakar. För att citera Asplund: "Den som skulle vinna på att doping och matchfixning fortsätter att ske i det fördolda är fuskaren. Insikter, kunskap, öppenhet är delar av kärnan i kampen mot fusk; detta gäller även forskningen." Boken borde förstås vara obligatorisk i alla forskarutbildningar och den är dessutom läsvärd för alla och envar som beskrivning av forskningens eget renhållningsarbete som inte alltid är så enkelt. ✍

Wolfgang Schröder och Dan Larhammar

**FUSKARNA
OM MACCHIARINIS OCH ANDRAS SVEK MOT VETENSKAPEN**
Kjell Asplund
Fri Tanke 2021, ISBN 978-91-8913-999-2